

SÖĞÜT (BİLECİK) AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR*

Ersin Teres**

1963-1982 yılları arasında Türk Dil Kurumu yayınları arasından yayımlanan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adlı çalışma özellikle ağız araştırmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma 1932 yılından 1960 yılına kadar yurdumuzun değişik bölgelerinde halk ağzından yapılan derlemelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Eserin önsözünde de ifade edildiği gibi eser iki büyük derlemenin ürünüdür. Bunlardan ilki 1932–1934 yılları arasında yapılan ve sonucunda *Söz Derleme Dergisinin* ortaya çıktığı derlemedir. İkincisi ise 1952–1959 yılları arasında yapılmış derlemedir.

Bu iki derleme birleştirilmek suretiyle *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* hazırlanmıştır. Bu çalışmaların ağız araştırmalarına çok büyük katkılar sağladığı yukarıda da belirttiğimiz gibi muhakkaktır. Ancak *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan ve değişik Anadolu ağızlarında yer alan pek çok deyim ve sözcüğe de rastlanmaktadır. Bu deyim ve sözcükler değişik makalelerde “... Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar” şeklinde aktarılmış ve de aktarılmaya devam etmektedir. Bunun yanında son elli yıllık süreç içinde Anadolu Ağızları ile ilgili pek çok çalışma ve tez yapılmış, bu çalışmalarla *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’ndeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

* Alan çalışmalarım sırasında benden yardımlarını esirgemeyen informantlarım Fatma Bahçeci, Pembe Bahçeci, Nurgül Kunduracı, Hatice Pehlivan, Gülsevîm Teres’e teşekkür ediyorum.

** Yard. Doç Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Laleli, İstanbul,

Ağız araştırmalarının en az yapıldığı illerden biri Güney Marmara'nın en küçük ili Bilecik'tir. Bugüne kadar Bilecik İli Ağzı üzerine yapılmış 2 tezden başka, onlarda son on yılda yapıldı, çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Ben de bu makalemde *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'ne katkı sağlamak amacıyla hazırlamakta olduğum *Bilecik ve Çevresi Ağzıları* adlı çalışmamda yer alan *Söğüt Ağzından* bazı deyim ve sözcükleri aktararak *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'ne katkıda bulunmak istedim.

Makalede üç alt başlık yer almaktadır. Bunlardan ilki *Derleme Sözlüğü*nde geçmeyen deyimlerdir, ikincisi *Söğüt Ağzında* bulunup *Derleme Sözlüğü*nde yer alamayan ya da değişik biçimlerde yer alan sözcüklerdir. Sonuncusu ise *Söğüt* ve çevresi ağızlarında bulunan bazı atasözleri, bilmeceler, dua ve beddua sözleridir. Sözcükler ise kendi aralarında adlar, eylemler şekilde ayrılmışlardır.

I. DEYİMLER

Ağu yemiş tavuk gibi bakmak “Zehir yemiş tavuk gibi bakmak” (*Söğüt*)

Canavara göyun ismarlamak “Güvenilmez birine bir şeyler emanet etmek” (*Hamidabat Köyü / Borcak Köyü / Çaltı Kasabası / Söğüt*)

Doha çabak dedikçe ziyâna girmek “Daha fazlasını istedikçe elindeki de yitirmek” (*Hamidabat Köyü / Söğüt*)

Doğuz darağda bezi olmak “Her şeyle ilgili olmak” (*Hamidabat Köyü / Borcak Köyü / Çaltı Kasabası / Söğüt*)

Döşden girip başdan çıkmak “Dil dökerek birini kandırmak” (*Söğüt*)

Kıçı gırık köpek gibi dolanmak “Etrafta boş boş, işsiz güçsüz dolaşmak” (*Hamidabat / Borcak / Çaltı Kasabası / Söğüt*)

Olan kanını kurutmak “Canından bezdirmek” (*Hamidabat / Borcak / Çaltı Kasabası / Söğüt*)

Yağğına maşalalan vâmağ “Kışkırtmak, birilerini kızdırmak, sinirlendirmek, celallendirmek” (*Hamidabat / Borcak / Çaltı Kasabası / Söğüt*)

II. SÖZCÜKLER

Adlar

afıt: “Alıç”.

Bazâdan on kilo gadâ afıt aldık “Pazardan on kilo kadar alıç aldık”. (*Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Söğüt*)

alva: “Evlerin bahçelerinin çevresine yapılan çit”. Sözcük *Derleme Sözlüğü*'nde *alvar* biçiminde geçmektedir. *Söğüt* ve çevresi ağızlarında sıkça rastladığımız *r* ünsüzünün düşmesi olayı bu sözcükte de gerçekleşmiştir, *biña*, *bazacılığ* vb. *Alvar* sözlüğü için *Derleme Sözlüğü*'nde “1. Kütük, tomruk, 2. Tahta bahçe duvarı, 3. Ardıç ağacı ve

tahtası, ölü gömüldükten sonra konulana ardıç ağacı” (DS I: 234).

ğayınalı gelin, alvâlı koyun “kaynanalı gelin, çitle çevrilmiş bahçedeki koyun” (Borcak Köyü / Söğüt)

anzahra: “Ejderha, büyük ve zehirli yılan”. Sözcük Farsça *ajdahā* sözcüğünden değişmiş bir sözcüktür, bkz. Steingass 45b.

Unnā uyuyunca hemen bi anzahrā çıkmış “Onlar uyuyunca biraz sonra bir yılan çıkmış”

Anzahrā olamı soğacağ “Yılan onları sokacak” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

bazacılık: “Değişik günlerde kurulan pazarlarda mal satma işi”. Sözcük edebî dildeki *pazarcılık* sözcüğünden değişmiş bir biçimdir. Yine Söğüt ve çevresi ağızlarında sıkça rastlanılan *r* düşmesi gerçekleşmiştir.

Şindi bazacılık ekmeyi yapıyoruz “Şimdi pazarcılık yapıyoruz” (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Tuzaklı Köyü / Söğüt)

biñā: “Pınar”. Sözcük *Derleme Sözlüğü*’nde *binar, biñar, buğar, bunar, buñar, buvar* gibi biçimlerde ve “pınar, kuyu” anlamlarıyla geçmektedir (DS II: 667, 791, 792). Bu sözcükte de *r* düşmesi ile karşılaşılıyor.

Bi de bizim hele aşā biñā suyunnan yapāsañ u da tā güzel oluyodu ama biñarımız kesilivēdi “Bir de bizim aşağı pınar suyu ile yaparsan da daha güzel oluyordu, ama pınarımız kesildi.” (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Söğüt)

devgāsi: “Dev karısı”. Sözcük edebî dildeki *dev karısı* sözcüğünün değişmiş bir biçimidir. Söğüt ağızında çokça rastlanan *r* düşmesi bu sözcükte de meydana gelmiştir. Ancak bu kez *rı* hecesi düşmüştür. Düşme sonucunda *a* sesinin uzaması ve *k* ünsüzünün *ğ*’ye değimesi de gerçekleşmiştir.

Unnarı alacañ goyunuñ önüne otu, köpeñ önüne kemiği göcañ, undan sōna gidēken gidēken bi devgāsına iras geleceñ, mömelēni arkasına atmış, inek sayıō olacak “Onları alacaksın, koyunun önüne otu, köpeğin önüne kemiği koyacaksın, ondan sonra giderken bir dev karısına rast geleceksin, memelerini arkasına atmış, inek sağıyor olacak.” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

erez: “Kilit”. Sözcük *Derleme Sözlüğü*’nde *ereze, erezge, erezgi* “kapılara konulan tahta ya da demir süngü” (DS V: 1767) biçimlerinde geçmektedir. Sözcük Farsça *raza* sözcüğünden alıntılanmıştır, bkz. Steingass 574b, Tietze 666b.

ğapı erezdesinnen barabā sökülmiş “Kapı kilidi ile birlikte sökülmüş”. (Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

faraz: “Horoz”.

Tavîñ aqıllısı, faraza civci gütdürümüş “Tavuşun akıllısı horoza civciv güttürürmüş.” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

fıskıra: “Şadırvan”. Sözcüğün *fıskır-* ‘fıskırtmak’ eyleminden eylemden ad yapan +A ekini alarak türediği açıktır.

aşam cāmisinden bi saat gadā önce fıskıradan apdez aldım “kşam camisinden bir

saat kadar önce fişkıradan abdest aldım”. (Borcak Köyü / Söğüt)

ğulaklı: “Bir tür hamur çeşidi; içine nane, peynir kırıntısı konulur”. Sözcüğün *kulak* sözcüğünden +II addan ad yapan ekiyle türediği açıktır. Hamurla yapılan bu yemek kulağa benzediğinden bu ad verilmiştir.

Ölanıñ biri yola çıkmış, uzun uzun yürümüş bi köve vâmiş. Kövde ğapınıñ birini çalmış, u evde bi nine vâmiş. Nineye misafir ömuş. Āşam ömuş, nine ölanıñ önüne ğulaklı adında bi yimek kômuş “Oğlanın biri yola çıkmış, uzun uzun yürümüş bir köye varmış. Köyde kapının birini çalmış, o evde bir nine varmış, nineye misafir olmuş. Akşam olunca nine oğlanın önünde Gulaklı adında bir yemek koymuş”. (Borcak Köyü / Söğüt)

hüset: “Havuç”.

Bazara çıkıp on kilo gadā hüset aldık “Pazara çıkıp on kilo kadar havuç aldık.” (Borcak Köyü / Söğüt)

köter: “Un ve pekmezin pişirilerek oluşturulan bir çeşit kek”.

Ninemle annem bu āşam için köter pişirdiler “Ninemle annem bu akşam içim köter pişirdiler”. (Borcak Köyü / Söğüt)

mīzan: “Tartı”. Sözcük Arapça’dan alıntılanmıştır. Arapça aslı ‘ölçü’ anlamına gelen *mīzan* sözcüğüdür, bkz. Steingass 1361b.

Ertesi gün ölan kel kir perīşān yapmış kēnini. Ortaya gene mīzan ğurulmuş, ğız ğemiş “Ertesi gün oğlan kendini perişan etmiş. Ortaya yine tartı kurulmuş, kız gelmiş.” (Borcak Köyü / Söğüt)

nālin: “Takunya”. Sözcük edebî Türkçede *nalın* olarak geçer. Söğüt ağzında yer alan biçim ise *nalın* sözcüğünün yan biçimidir. Kökeni Arapça *na‘layn* “bir tür tahta ayakkabı” sözcüğüdür, bkz. Steingass 1412a.

Undan sōna da nālini vēmiş āmuş kafasına “Ondan sonra da takunyayı vermiş almış (vurmuş) kafasına”. (Söğüt)

sırtmaç: “Sığırmaç, sığır çobanı”. Sözcük *sıgır* sözcüğüyle alakalı olmalıdır. Muhtemelen sözcük *sırtmaç* > *sīr + (t) + maç > *sı(ğ)ır+(t)+maç biçiminde gelişmiş olmalıdır.

Kövüñ birinde bi sırtmaç vâmiş “Köyün birinde bir sığır çobanı varmış”. (Borcak Köyü / Söğüt)

toptakı: “Küçük testi”.

Ğızın biri çeşme başına vâmiş, orda bir ölan ğömiş, ölanı ğörünce elindeki toptakıyı düşürvēmiş “Kızın biri çeşme başına varmış, orada bir oğlan görmüş, oğlanı ğörünce elindeki testi düşürüvermiş”. (Borcak Köyü / Söğüt)

Eylemler

baylemek: “Bağlamak”. Eylem *bag* adı ve *eylemek* eyleminin birleşimiyle meydana gelmiştir. İlk sözcük sonundaki *g* harfinin ve ikinci sözcüğün başındaki *e* ünlüsünün düşmemesiyle eylem bu biçimi almıştır.

Agam beni çama bayledi “Abim beni çama bağladı”. (Hamidabat Köyü / Çaltı

Beldesi / Söğüt)

cangalaşmak: “Münakaşa etmek”. Sözcük Derleme Sözlüğü’nde *cangalamak*, *cañgıldamak*, *cañıl cañıl etmek*, *çanga manga olmak* “Bir toplulukta birinin dediğini öteki duymayacak şekilde gürültü bir biçimde konuşmak” (DS III: 856) biçiminde yer almaktadır. Sözcük *cangalaşmak* < *cangā+la-ş-mak* biçiminde gelişmiştir.

Unna öle cangālaşırılākan dev de unnarı gödüyömuş “Onlar öyle tartışkarlen dev de onları görtüyormuş” (Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

deklemek: “Rastlamak”. Sözcük Derleme Sözlüğü’nde *deg gelmek*, *dek gelmek*, *denkemek* “rast gelmek, rastlamak” (DS IV: 1425) biçimlerinde geçmektedir. Sözcük *denk* ve *gelmek* sözcüklerinin birleşimiyle meydana gelmiştir. İlk sözcükte *n*, ikinci sözcükte ise *l* harfinin düşmesi ile bu biçimi almıştır.

Böyün argadaşla dek gemedi “Bugün arkadaşlara rastlamadık.” (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

gakişmak: “Tartışmak”. Sözcük *kaç-* ‘kakmak, itmek’ eylemine *-İş* işteşlik çatı ekinin gelmesiyle biçimlenmiştir. Yine Söğüt ağzında çokça rastlanan *ç > g* değişimi bu sözcükte de görülmektedir.

İlle başlamışla anatarıda vē déye gakişmaya “Başlamışlar anahtarı da ver diye tartışmaya”. (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

gakiyvamak: “İttirivermek”. Sözcük *kaç-* ‘kakmak, itmek’ eylemine tezlilik eylemi olan *-ı vermek* biçiminin eklenmesiyle meydana gelmiştir. *-i vermek* biçimi Söğüt ağzında *y* türemesi ve *e > a* değişimi ve *r* sesinin düşmesi sonucunda *-ıy vamaç* biçimin almıştır.

Şu gara gızıñ ayakları ablamıñ ayakları yok demiş gara gızıñ ayaklarıñı gakiyvamış “Şu kara kızın ayakları ablamın ayakları yok demiş, kara kızın ayaklarını ittirivermiş”. (Tuzaklı Köyü / Söğüt)

undagāmak: “Unutmak”. Sözcük *unut-* ve *kal-* eylemlerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Sözüğün *unut-a-kaç-mak* biçiminden değişmiştir. *Unut-* eylemine *-a kalmak* biçiminin eklenmesiyle meydana gelmiştir. *-a kaçmak* biçimi *l* sesinin düşmesi ve *ç/g* değişimi ile *-a gāmaç* biçimini almıştır.

Gene u gün atını sulamaya gelirken, garşıdan gızı görmüş. Gız da olanı görmüş, hemen acelesinden derisini géyen dēken yūsünü daşda undagāmış “Yine o gün atını sulamaya gelirken, karşıdan kızını görmüş. Kız da oğlanı görmüş, hemen acelesinden paltosunu giyeyim derken karşıdan yüzüğünü taşa unutmuş. (Tuzaklı Köyü / Söğüt)

III. ATASÖZLERİ, BİLMECELER, DUA VE BEDDUALAR

At yedi günde, it yidi günde beslenir “At yedi günde köpek yediği günde beslenir (Hamidabat Köyü / Söğüt)

Avcılan davılcıya gızıñ vême “Avcı ile davulcuya kız vermeyin” (Hamidabat Köyü